

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

UOT 82.0; 82.09

AZƏRBAYCAN MÜHACİRƏT POEZİYASININ
ARAŞDIRILMA VƏZİYYƏTİ

N.M.CABBARLI

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu
nikpur@live.com

Məqalədə Azərbaycan mühacirət poeziyasının araşdırılma vəziyyəti xronoloji ardıcılıqla izlənilir və belə bir qənaət ifadə olunur ki, 1980-ci illərin sonlarına qədər sovet Azərbaycanında ideoloji-siyasi mülahizələrə yasaq olunduğundan elmi dövriyyədən kənar qalmış bu bədii sərəvətin ilk obyektiv qiymətini elə mühacirət ədəbi tənqidinin M.Ə.Rəsulzadə, M.B.Məhəmmədşad, Ə.Cəfəroğlu, L.Elsevər, Alptəkin, Ə.Yurdsevər, Ə.Qaraca kimi görkəmli və tanınmış nümayəndələri vermişlər.

1980-ci illərin sonu – 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının, o cümlədən poeziyasının araşdırılması yönündə yeni mərhələnin başladığını vurğulayan məqalə müəllifi B.Nəbiyevin, N.Ələkbərlinin, Ə.Arasın uyğun araşdırmalarını sözügedən mərhələnin diqqətəlayiq örnekləri kimi təqdim və təhlil edir. Məqalədə belə bir yekun qənaət əksini tapır ki, Azərbaycan mühacirət poeziyasının hazırkı araşdırılma vəziyyəti qənaətbəxş sayıla bilməz və bu yöndə yeni araşdırmalara zərurət vardır.

Açar sözlər: mühacirət, poeziya, ədəbi tənqid, ədəbiyyat tarixi, araşdırma

1980-ci illərin sonlarına qədər sovet Azərbaycanında mühacirət ədəbiyyatının nəşri və tədqiqi ideoloji-siyasi mülahizələrlə yasaq olunduğundan, bu zəngin bədii irs uzun müddət vətəndə elmi dövriyyədən kənar qalmış, yüz minlərlə soydaşımızın estetik zövqünün formalaşmasında, milli-mənəvi dəyərlərə sədaqət ruhunda tərbiyəsində iştirak edə bilməmişdir. Əsas etibarilə mühacir azərbaycanlılar arasında yayılan bu bədii sərəvətin ilk obyektiv qiymətini elə mühacirət ədəbi tənqidi vermişdir.

Mühacirət poeziyamızın ədəbi-elmi dəyərləndirilməsi yönündə öncüllük Azərbaycan milli hərəkatının və siyasi mühacirətinin qüdrətli şəxsiyyətlərindən biri, görkəmli alim, ədib, publisist, tənqidçi və tarixçi Mirzə Bala Məhəmmədşadəyə məxsusdur. Onun «Əli Usta və şeirləri» məqaləsi (1), «İstiqlal uğrun-

da» şeirlər məcmuəsinə yazdığı müqəddimə (2, 3-9), həmin müqəddimənin bəzi ixtisar və əlavələrlə Gültəkinin «Buzlu cəhənnəm» kitabında verilmiş variantı (3, 3-11) Azərbaycan mühacirət poeziyasının (və bütövlükdə ədəbiyyatının) təşəkkülü, inkişafı, məfkurəvi yönü, bədii-estetik dəyəri barədə ilk elmi qənaətləri əks etdirən araşdırmalar kimi əhəmiyyətli idirlər.

Mühacirət ədəbi-elmi fikrinin görkəmli nümayəndəsi prof. Əhməd Cəfəroğlunun «Azəri ədəbiyyatında istiqlal mücadiləsi» əsərinin sonuncu – V fəslə (4, 43-44), habelə İstanbuldakı «Azərbaycan nəşriyyat yurdu»nun hazırladığı «Qurtuluş yollarında» şeirlər məcmuəsinin müqəddiməsi (5, 3-5) mühacirət poeziyamızın təşəkkül mərhələsinin öyrənilməsi baxımından müəyyən elmi dəyər kəsb edir.

Azərbaycan siyasi mühacirətinin lideri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin «Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı» əsərində də mühacirət poeziyamızın təqribən 1930-cu illərin ortalarına qədər keçdiyi yolun ümumi mənzərəsi canlandırılır. Azərbaycan mühacirət poeziyasının inkişafında Gültəkinin roluna yüksək dəyər verən M.Ə. Rəsulzadə onun «Buzlu cəhənnəm» şeirini «şah əsər» adlandırır, eyni zamanda «milli mühacirət şərtləri içində bəliyə və yurdsevərlik ideyalarını tərənnüm edən» şairlər sırasında Sənanın (Məhəmməd Sadıq Aranın gizli imzasıdır – N.C.), Kərim Yayıcılığın (hərçənd o, statusu etibarilə mühacir deyildir, İqdir azərbaycanlılarından – N.C.), Almas İldırımın adlarını qeyd edərək, şeirlərindən örnəklər verir (6, 33-39).

Lətif Elsevərin (Azərbaycan siyasi mühacirətinin II Dünya müharibəsindən sonrakı dalğasına mənsubdur. Bu bilgini bizə Türkiyə alimi Ömər Özcan vermişdir – N.C.) «Mücahid» dərgisinin 1959-1960-cı il tarixli saylarında 5 təfriqədə dərc etdirdiyi «Mühacirətdə Azərbaycan türk ədəbiyyatı» məqaləsində (7) əslində yalnız mühacirət poeziyamızın təşəkkülü və təqribən 40 illik inkişaf yolu nəzərdən keçirilir, digər janrlardan bəhs edilmir. Mühacirət ədəbiyyatını «milliyyətçi, türkçü, istiqlalçı bir ədəbiyyat» kimi səciyyələndirən müəllif ilk iki təfriqədə onun ideya qaynaqlarından bəhs edir, XIX əsrin ortalarından XX əsrin əvvəllərinədək ədəbiyyatımızda istiqlal məfkurəsinin inkişaf yolunu izləyir, bu prosesdə M.F.Axundzadə, H.Zərdabi kimi görkəmli şəxsiyyətlərin, «Əkinçi», «Füyuzat», «Molla Nəsrəddin», «Açıq söz» kimi mətbuat orqanlarının rolunu xüsusi vurğulayır. Silsilənin 3-cü məqaləsi Gültəkinin mühacirət poeziyamızın təşəkkülündəki təkanverici rolunu əsaslandırır. 4-cü təfriqə Almas İldırımın, 5-ci təfriqə isə Sənanın (Məhəmməd Sadıq Aranın) yaradıcılığına həsr edilib. Hər iki şairin tərcümeyi-halından müxtəsər danışan müəllif onların poeziyası barədə səciyyəvi şeir parçaları əsasında oxucuda təsəvvür yaratmağa çalışır.

Mühacir şairlər içərisində əsərlərinin nəşri və tədqiqi baxımından az-çox uğurlu tale Almas İldırma nəşir olmuşdur. Onun 1934-cü ildə –mühacirət həyatının ilk aylarında Elazığda qələmə aldığı «Gölcüklə həsbə-hal» şeiri Berlində «Qurtuluş» dərgisində (1935, №3) çap olunduqdan dərhal sonra ədəbi tənqidin diqqətini cəlb etmiş və elə həmin dərginin 1935-ci il 5-ci sayında «Ya-

zılarımız və yazanlarımız (Almas İldırım bəyin «Gölcük» şeiri münasibətilə)» sərlövhəli məqalə dərc edilmişdir. «Mustafa» imzasıyla (hələlik müəllifin şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək mümkün olmayıb. Onun Azərbaycan siyasi mühacirlərindən olduğu yazının məzmunundan bəlli olur – N.C.) yayınlanmış bu məqalə A.İldırımın mühacirət dövrü poeziyası haqqında mühacirət ədəbi tənqidinin hələlik bizə məlum olan ilk mətbu rəyidir. Məqalə müəllifi etiraf edir ki, o, «A.İldırımın başqa yazılarını hələ ki, görməyib və əcələ hökm verməyi də bəlkə də doğru deyil. Fəqət, «Gölcük»ün canlı sətirləri və «dərd andıran dalğaları arasından çox istedadlı və imanlı bir şair» gözükcüyor. Çünki «Gölcük» zövq və ləzzətlə oxunan bir şeirdir. Sözlər bulaqdan su akar gibi şırıl-şırıl akıyor və bu qısa cümlələr içində dərin fikir və incə duyğular kaynıyor» (8, 146). Yəqin elə buna görədir ki, «Gölcük» şeiri haqqında Mustafanın məqaləsi də bir şeir təsiri bağışlayır. A.İldırım şeirinin səmimiyyətindən təsirlənən müəllif yazır: «Görünüyor ki, Almas İldırım bəy min bir məşəqqətlə ailəsinin həyatını qazandığı Elazığda çox şeylər görmüş və anlamışdır... Hiss və düşüncələri epiyi sarsılmış. İztirablar içində yanan ruhu dərdləşmək ehtiyacını duymuş. Fəqət kimlə? Kimə söyləsin dərdini? Kimə boşaltsın inkisarlar içində çırpınan ürəyini? Gölcüyü bulmuş yalnız... Elazığ cıvarında bir gölə getmiş və ona dərd yakmağa başlamış» (8, 147). «Gölcük» şeirinin ifadə etdiyi vətən məhəbbəti və həsrətini, istiqlal eşqini də Mustafa düzgün duya bilmişdir: «Elazığ çöllərindən gələn bu fəryadı sükutla keçmədim, çünki bu ruhumun fəryadıdır. Sükutla keçmədim. Çünki bu vətənimin fəryadıdır!» (8, 147).

A.İldırım sağlığında şeirlər kitabının nəşrini görən azsaylı mühacir şairlərimizdəndir. Ondan başqa Sənanın (M.S.Aranın) və Alazan Baycanın şeir kitabları bu şairlərin sağlığında işıq üzü görüb. 1936-cı ildə İstanbulda A.İldırımın cəmi 24 şeirdən ibarət «Boğulmayan bir səs» kitabı çap olunmuşdur. Mühacir tənqidçi və ədəbiyyatşünas Alptəkin (Onun mühacirət mətbuatında şeirləri də dərc olunmuşdur. Bu imzanın İstanbul Universiteti, Ədəbiyyat fakültəsinin məzunu, əslən Gəncədən olan doktor Səlim Rəfiq Rəfiqoğluna məxsusluğunu ehtimal edirik – N.C.) kitabına yazdığı ön sözdə şairin bir neçə şeirini peşəkarlıqla təhlil etmiş və belə bir doğru qənaətə gəlmişdir ki, «Almas İldırımın mövzuları nə olursa-olsun, ifadəsi nə şəkil alırsa-alsın, şeirlərində bir tək ürək və bir tək dilək vardır: Hər şeydən üstün olan yurd eşqi və yurdun istiqlalı! Şair bu diləklə bu ürəyi tərənnüm etmişdir: Kəndini yurda verən yurdun ta kəndisidir» (9, 12).

Münhendə nəşr edilən «Kafkasya» dərgisində A.İldırımın vəfatı münasibətilə verilmiş «Azərbaycan şairi Almas İldırım» adlı məqalədə (M.Y. imzası ilə dərc edilib – N.C.) şairin poeziyasında əksini tapan yurd həsrəti qabardılır: «Almas həssas qələmini vətən konularına həsr edərək, yurd həsrətini yanıqlı bir ifadə ilə tərənnüm ediyordu. Bu vətən həsrətinin şairin lisanında nə gibi bir əda ilə ifadə olunduğuna bir misal vermək üçün» məqalə müəllifi onun «Qürbətdə» şeirini bütünlüklə təqdim edir (10, 17).

A.İldırımın vəfatından bir il sonra Ankaradakı Azərbaycan Kültür Dərnəyinin nəşr etdirdiyi «Seçilmiş şeirləri» kitabında Azərbaycan siyasi mühacirətinin görkəmli simalarından Əbdülvahab Yurdsevərin «Almas İldırımın ədəbi şəxsiyyəti və şeir sənəti» (11, 3-12) sərlövhəli müqəddiməsi, həmçinin Azərbaycan Kültür Dərnəyinin o zamankı fəallarından Feyzi Ağüzümün yazdığı «Almas İldırımın hal-tərcüməsi» (11, 13-18) verilmişdir ki, hər ikisi şairin həyatı, mühiti, yaradıcılığı barədə mühacirətdə qələmə alınmış dəyərli araşdırmalardır. «Onun (Almas İldırımın – N.C.) fikir silsiləsi ilə şeir sənəti bir-biriylə ayrılmayacaq şəkildə birləşmişdir. O, tamamən Azərbaycan və Türklük üçün yaşamış və çalışmışdır. Hər şeiri və hər sözü səmimiyyətlə doludur... İlhamını tamamilə kəndi ruhundan almış və hər nevi təqlid və təsənnüdən uzaq qalmışdır. Ta başlanğıcdan bəri böyük və qutsal bir davanın ədəbi ələmdarlığını yapdığı üçün şeiri özəl bir qüdrət və gözəllik qazanmışdır» (11, 11-12) tezisi Ə.Yurdsevərin araşdırmasının əsas qayəsini, ruhunu təşkil edir, oxucunu şairin şəxsiyyəti ilə sənətini, poeziyasını bir bütöv halında qavramağa, dərk etməyə yönəldir. F.Ağüzümün qələmə aldığı tərcümeyi-hal isə A.İldırımın kəşməkeşli həyat yolu, mühiti və müasirləri, dövlət və bələdiyyə qulluğunda fəaliyyəti barədə ilk mətbu yazıdır. İstər Ə.Yurdsevərin, istərsə də F.Ağüzümün sözügedən araşdırmalarından sonralar A.İldırım barədə yazan tədqiqatçıların hamısı bu və ya digər dərəcədə faydalanmışlar. Şairin 1990-cı ildə Ankarada «Azərbaycan Kültür Dərnəyi Yayınları» seriyasında işıq üzü görmüş «İgidlərə səsləniş» kitabında Dərnəyin Mərkəz Yönetim Kurulu adından verilmiş ön sözlə yanaşı, yuxarıda sözügedən iki araşdırmanın da yenidən dərc edilməsi onların Almasıldırımşünaslıq üçün əhəmiyyətini bir daha təsdiq edir.

Xüsusilə əlamətdar haldır ki, A.İldırımın həyatı və yaradıcılığı haqqında ilk monoqrafiya məhz onun doğma vətəmində – yenidən istiqlala qovuşmuş Azərbaycanda yazılmış və nəşr edilmişdir. Akademik Bəkir Nəbiyevin «Didərgin şair (Almas İldırımın yaradıcılıq yolu)» monoqrafiyasının ilk nəşri 1995-ci ildə, yeni redaktədə ikinci nəşri isə 2005-ci ildə gerçəkləşmişdir. Araşdırmanın «Qürbətdə yazdıqları» fəslə bütövlükdə bu görkəmli söz ustasının mühacirət dövrü poeziyasına həsr edilmişdir. A.İldırımın mühacirətdə yazdığı şeirləri «Azərbaycan poeziyasında qürbət lirikasının ən bariz, mükəmməl və zəngin nümunələrindən biri» kimi dəyərləndirən B.Nəbiyev bu şeirlərdə əksini tapan qəribliyin poetikasını da düzgün müəyyənləşdirir: «Şair olan kəs vətən torpağını, onun təbiətini, xalqını, xalqının mənəviyyatını özünün bütün duyğu orqanları ilə, başqa heç kəsin bacarmadığı bir qüvvət və vüsətlə elə qavrayır və əks edir ki, özü də bu mənəviyyatın ayrılmaz bir tərkib hissəsinə çevrilir. Nəhayət, bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, uzaqlığından-yaxınlığından asılı olmayaraq, başqa bir şəhərə, vilayətə, ölkəyə işgüzar səfərə, səyahətə, qohum, dost görüşünə, gəzməyə getmək, yəni vətəndən öz iradəsilə qısa müddətə, müvəqqəti ayrılmaq bir şeydir, təqib və sürgün olunmaq, yurddan didərgin salınmaq, onu məcburən tərk edib, ömürlük ayrı düşmək, vətənə gedən yollara həsrətlə baxmaq, vətən qibləsinə dikilən gözlərini qürbətdə əbədilik

yummağa məhkum edilmək isə tamamilə başqa şeydir» (12, 80-81) və «elə buna görədir ki, vətən, onun dərdi, odu, taleyi qürbətdə yazdığı şeirlərdə A.İldırımın birinci dərəcəli mövzusu, «mövzular-mövzusu» olmuşdur» (12, 82).

Sözügedən monoqrafiyanın «Sənətkarlıq axtarışları» fəslində A. İldırımın poetik ustalığını dəyərləndirərkən B. Nəbiyev şairin mühacirət dövrü şeirlərinə də müraciət etmişdir.

A.İldırım yaradıcılığı ilə bağlı prof. Nazif Ələkbərlinin də araşdırmaları diqqəti cəlb edir. Onun «Üç budaq» adlı elmi-publisistik kitabında (13) Ə.Cavad və M.Müşfiqlə yanaşı, A.İldırım barədə də portret-oçerk yer almışdır. Həmin oçerkin bir neçə fəslində («Bu qürbətin çəkilməyən nazı var», «Azərbaycanın aşığı», «Azərbaycan mühacirətinin poeziya ulduzu», «Azərbaycanın Petefisi», «Poeziya İldırımı», «Qəhr olası bu ayrılıq bitincə...») əsasən şairin yaradıcılığının mühacirət dövründən bəhs edilir. Müəllif A.İldırımın poetik irsindən sitat gətirdiyi səciyyəvi örnəklər əsasında onun mühacirət poeziyamızdakı rolu barədə mülahizələrini söyləyir. «Almas İldırım haqqında deyilənlər və yazılanlar» fəslində isə Almasıldırımşünaslığın uğurları və qüsurları barədə danışılır.

1980-ci illərin sonu – 1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan, Türkiyə və İranda A.İldırımın həyatı və sənəti haqqında bir sıra publisistik və elmi-publisistik yazılar dərc edilmişdir ki, bunlardan, habelə «Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı» beynəlxalq elmi simpoziyunda (Bakı, 1-6 aprel 1991) şairlə bağlı edilmiş məruzələrdən B.Nəbiyevin «Didərgin şair (Almas İldırımın yaradıcılıq yolu)» monoqrafiyasının müvafiq fəslində müfəssəl danışıldığından üzərində durmuruz. Fəqət A.İldırımın 100 illik yubileyinin qeyd olunduğu 2007-ci ildə qardaş Türkiyədə, özü də məhz Elazığda nəşr edilmiş «Xəzərdən Xəzərə Almas İldırım» kitabı barədə bəhs etməyi zəruri sayırıq. Fırat Universitetinin müəllimi, yrd. Dos. Dr., əslən İqdırdan olan Ənvər Arasın çoxillik gərgin axtarışlarının məhsulu kimi meydana çıxmış, giriş, 4 bölüm, sözlük, bibliografiya, nadir foto və arxiv sənədlərindən ibarət bu kitab istər həcm, istərsə də məzmun-mündəricə baxımından A.İldırım haqqında qardaş ölkədə nəşr edilmiş ilk sanballı araşdırmadır.

Kitabın «Almas İldırımın həyat macərası» adlı I bölümündə şairin ömür yolu, mühiti, ilk qələm təcrübələri, ədəbi şəxsiyyətinin formalaşması, sürgün illəri və s. barədə ətraflı bəhs edilir.

«Şeirlərinin incələnməsi» sərlövhəli II bölümündə isə Ə.Aras A.İldırımın şeirlərini mövzular üzrə bu cür qruplaşdırıb təhlil edir: 1. Şeirlərdəki vətən coğrafiyası. 2. Vətən. 3. Qürbət. 4. Təbiət. 5. İstiqlal, xitab və uyarı (14, 203-242).

A.İldırımın sənət əndişəsindən daha artıq və ilk növbədə hürriyyət, bayraq, vətən, millət əndişəsi ilə qələmə sarıldığını vurğulayan Ə.Aras onun mühacirət dövrü poeziyasının mahiyyətini belə açıqlayır: «Almas İldırımın şeirləri Sovet Rusiyasının Quzey Azərbaycanda yaptığı faciələri anladan və ürəkləri sızladan, insana acı və ələm verən birər mərsiyə özəlliyi daşımaqdadır. Kəndisini vətəni üçün qurban adayan şairin şeirlərinin əsas mayası vətəninin

istiqlalı, millətinin hürriyyəti uğrunda ürəyinin dərinliklərindən sızan qan və gözyaşdır» (14, 203). Ə.Aras diqqəti bu şeirlərdə poetik əksini tapan türkçü, milliyyətçi düşüncəyə yönəldərək yazır: «İldırım misralarında türkün həyat tərzini, estetik zövqünü, inancını, dəyərlərini, duyğu və düşüncələrini tarixin süzgəcindən keçirmək surətiylə işlər... İldırımın şeirlərində üzərində durduğu xüsuslardan birisi də hər zaman, hər yerdə, həyatın hər sahəsində türk kimi yaşamaq və onun bütün tarixi dəyərlərinə sahib çıxmaqdır» (14, 204). Ə.Aras A.İldırım poeziyası haqqında bu və ya digər mülahizələrini sözügedən II bölümdə şairin çoxsaylı şeirlərinin təhlili ilə əyaniləşdirir ki, bunların da içerisində mühacirət dövrü örnəkləri mütləq əksəriyyət təşkil edir.

Kitabın üçüncü bölümündə A.İldırma ithaf edilmiş 17 şeir (6-sı Azərbaycanda, 11-i Türkiyədə dərc edilmiş) yer almışdır.

Ə.Arasın araşdırmasının ən dəyərlı bölümlərindən biri «Mətnlər» adlı dördüncü bölümdür. Burada A.İldırımın 124 şeiri verilmişdir ki, bunlardan da 63-nün mühacirətdə (3-ü İranda, 60-ı Türkiyədə) yazıldığı təsbit edilmişdir. Diqqətəlayiq haldır ki, Ə.Aras şairin Türkiyədə yazdığı və ilk dəfə dərc edildiyi mənbədən sonra heç bir yerdə çap olunmamış, heç bir kitabına daxil edilməmiş 15 şeirini də bu bölümə oxuculara yenidən təqdim edir. Bunlardan yalnız «Üstünə» şeiri yarımçıqdır və adını Ə.Aras özü vermişdir. Bu bölümə həmçinin A.İldırımın Elazığdan topladığı 202 Azərbaycan bayatısı da yer almışdır.

Ə.Arasın «Xəzərdən Xəzərə Almas İldırım» kitabında nəzərə çarpan bir sıra qüsurlar barədə zamanında N. Ələkbərli «Üç budaq» kitabında (13, 190-191) bəhs etdiyindən təkrara lüzum görmürük. Həmin qüsurlara baxmayaraq, Ə.Arasın mühacir şairimizin sənətinə sonsuz sevgi, ruhuna dərin sayğı ilə qələmə aldığı bu kitabı Almasıldırımşünaslığın uğuru saymaq olar.

A.İldırım və M.S.Arandan sonra sağlığında şeir kitablarının nəşri sevincini yaşamaq nəsib olmuş mühacir şair Alazan Baycandır. Onun «Könül sazından» və «Dağ çiçəkləri» kitablarına Azərbaycan siyasi mühacirətinin tanınmış qələm sahiblərindən Əhməd Qaracanın yazdığı ön sözlər bu mühacir şairin yaradıcılığı haqqında hələlik bizə məlum olan ilk mətbu ədəbi tənqid örnəkləridir və təbii ki, ən azı bu baxımdan diqqətəlayiqdirlər. Müvafiq olaraq «Könül sazından» nəğmələr» (15, 7-12) və «Dağ çiçəkləri»ni oxurkən (16, 8-16) adlanan bu yazılarda Ə.Qaraca A.Baycan poeziyasının əsas motivləri barədə yığcam məlumat verməklə təsəvvür yaratmağa çalışır, yeri gəldikcə, fikirlərini şeir örnəkləri ilə əsaslandırır. Hər iki ön sözdə A.Baycan şeirinin ideya-məfkurəvi təhlilinə üstünlük verilmiş, şairin yaradıcılığında vətən, millət sevgisi, istiqlal, hürriyyət kimi motivlər qabardılmışdır.

AMEA-nın müxbir üzvü, prof. Abbas Zamanovun «Bir mühacir şairin taleyi» (17) məqaləsi isə A.Baycan haqqında doğma vətəninə ilk mətbu sözdür. Mühacir şairi Azərbaycan ədəbi ictimaiyyətinə tanımaq məqsədi güdən bu məqalədə onun ömür yolu və yaradıcılığı barədə müxtəsər bilgi verilmiş, vətən həsrəti ön plana çəkilmişdir.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin mühacirət dövrü şeir yaradıcılığından isə Vaqif Sultanlının «Ağır yolun yolçusu» monoqrafiyasında bəhs edilmiş, onun «Mayıs duyğuları» şeiri və «Nizami» mənzum parçası təhlil olunmuşdur (18, 85-86).

Müxtəlif vaxtlarda Azərbaycan mühacirət mətbuatında, Türkiyənin bəzi dövrü nəşrlərində bir sıra mühacir şairimiz haqqında tanıtma səciyyəli publisistik yazılar dərc edilmişdir. Bunlardan Əziz Alpoudun «Vətən şairi Zəyəmli» (19), Nizaməddin Onkun «Müseyyib Zəyəm» (20), Əli Volkanın «Gültəkinin izindən (Milli şairimiz Teymur Atəşlinin doğumunun 35 ili münasibətilə)» (21), Göygöl Qasımoğlunun «Gəncəli şair Həmid Dönməz» (22), Pərvanə Abdullaxıqovanın «Bilinməyən mühacir Azərbaycan şairi Həmid Dönməz» (23), Səlcuq Alkının «Məmməd Sadiq Aran» (24) məqalələri, habelə Feyzi Ağüzümün Teymur Atəşli (25) və Əli Volkanın (26), Əbdülvahab Yurdsevərin Məhəmməd Sadiq Aran (27) və Hüseyn Camal Yanarın (28) vəfatı münasibətilə çap etdirdikləri vida sözləri, «Türk kultürü» dərgisinin M.S.Aranın vəfatı münasibətilə verdiyi nekroloq (29) bu şairlərin ömür və yaradıcılıq yolunun araşdırılması baxımından müəyyən elmi əhəmiyyətə malikdir. «Azərbaycan Türk Kültür Dərgisi»nin mart-aprel 1991-ci il 278-ci sayında (30) «Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı» beynəlxalq elmi simpoziumu (Bakı, 1-6 aprel 1991-ci il) ilə bağlı dərc olunmuş materiallar da (xronika, reportajlar, bəzi məruzələrin xülasələri) araşdırdığımız mövzu baxımından maraqlıdır.

Bu sətirlərin müəllifinin «Almas Yıldırımın mühacirət dövrü yaradıcılığı» (31), «Mühacirət poeziyasında azərbaycançılıq» (32), «Mustafa Teymur Atəşlinin poeziyasına dair» (33), «Məhəmmədsadiq Aranın həyat və yaradıcılığına dair» (34), «Mühacir şair Alazan Baycan» (35) məqalələri Azərbaycan mühacirət poeziyasının araşdırılması yönündə mövcud olan boşluğu müəyyən qədər aradan qaldırmaq zərurətindən yaranmışdır.

Beləliklə, Azərbaycan mühacirət poeziyasının araşdırılması yönündə indiyədək görülmüş işlərin obyektiv (gerçək) mənzərəsi yuxarıda bəhs etdiklərimizdən ibarətdir. Bu gerçəklik isə, təbii ki, qənaətbəxş sayıla bilməz və sözügedən istiqamətdə yeni-yeni araşdırmalara zərurət yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Mehmetzade Mirza Bala. Ali Usta ve şiirleri. İstanbul: Azeri türk, 1928, sayı 14, s. 10-12.
2. İstiklal uğrunda. Şiirler mecmuası. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928, 167 s.
3. Gültəkin. Buzlu cehennem. İstanbul: Kayabal-Güresin Matbaası, 1948, 48 s.
4. Ahmet Caferoğlu. Azeri edebiyatında istiklal mücadelesi. (Azerbaycan yurt bilgisi tetkikleri – II). İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1932, 44 s.
5. «Kurtuluş yollarında» (şiirler mecmuası). İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1934, 30 s.
6. Mehmet Emin Resulzade. Çağdaş Azerbaycan edebiyatı. Ankara: Azerbaycan Kültür Dərgisi Yayınları, 1950, 40 s.
7. Lâtif Elsever. Muhacerette Azerbaycan Türk edebiyatı. «Mücahit» dergisi, İstanbul, 1957, I) sayı 11-12, s. 12-13; II) 1958, sayı 13, s. 9-11; III) sayı 14, s. 15-17; IV) 1959, sayı 15-16, s. 19-21; V) sayı 17-18, s.17-19.
8. Mustafa. Yazılarımız ve yazarlarımız (Elmas Yıldırım Beyin «Gölcük» şiiri münasibətilə). «Kurtuluş», Berlin, 1935, sayı 5, 146-148.

9. Elmas Yıldırım. Boğulmayan bir ses. İstanbul: Tecelli Basımevi, 1936, 52 s.
10. M.Y. Azərbaycan şairi Elmas Yıldırım (vefatı münasebetilə). «Kafkasya», Münih, 1952, sayı 8, s. 17-18.
11. Elmas Yıldırım. Seçilmiş şiirleri. Ankara: Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1953, 78 s.
12. Bəkir Nəbiyev. Didərgin şair. (Almas Yıldırımın yaradıcılıq yolu). (İkinci nəşr). Bakı: XXI YNE, 2005, 120 s.
13. Nazif Ələkbərli. Üç budaq. (İkinci nəşr). Bakı: Şirvanəşr, 2007, 224 s.
14. Enver Aras. Həzar'dan Həzar'a Elmas Yıldırım. Elazığ: Manas yayıncılıq, 2007, 660 s.
15. Alazan Baycan. Gönül sazından. Ankara: Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1983, 100 s.
16. Alazan Baycan. Dağ çiçəkləri. Ankara: Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1987, 170s.
17. Abbas Zamanov. Bir mühacir şairin taleyi. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 4 may 1990, №16 (2411).
18. Vaqif Sultanlı. Ağır yolun yolçusu (Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin həyatı və ədəbi fəaliyyəti). Bakı: Azərənəşr, 1996, 192 s.
19. A.A. (Aziz Alpud). Vətən şairi Zeğemli. «Mücahit» dergisi. İstanbul, a)1959, sayı 21-22, s. 20; b) 1960, sayı 25-26, s. 16; c) sayı 27-28, s. 21; d) sayı 29, s. 31; e) sayı 41-42, s. 16.
20. Nizaməttin Onk. Müseyib Zeğem. «Azərbaycan Türk Kültür Dergisi», Ankara, 1970, sayı 191-196, s. 21-28.
21. Ali Volkan. Gültekin'in izindən. Milli şairimiz Teymur Ateşli'nin doğumunun 35 illi münasebetiylə. «Azərbaycan Türk Kültür Dergisi», Ankara, 1959, sayı 2-3 (86-87), s. 38-41.
22. Gökgöl Kasımoğlu. Gence'li şair Hamid Dönmez. «Azərbaycan Türk Kültür Dergisi», Ankara, 1979, sayı 229, s. 31-34.
23. Pervane Abdulhaligova. Bilinmeyen mühacir Azərbaycan şairi Hamid Dönmez. «Türk kultürü» dergisi, Ankara, 2000, sayı 449, s. 7-10 (519-522).
24. Səlcuq Alkin. Məmməd Sadiq Aran. «Odlar yurdu» qəzeti. Bakı, aprel 1991, №7.
25. Feyzi Aküzüm. Milli şair Mustafə Teymur Ateşli. «Azərbaycan Türk Kültür Dergisi», Ankara, 1977, sayı 221, s. 148-150.
26. Feyzi Aküzüm. Halk şairimiz Ali Volkan'ı (Ali Ustay'yı) kaybettik. «Azərbaycan Aylık Kültür Dergisi», Ankara, 1981, sayı 237, s. 26-28.
27. A.V.Y. (Yurtsever Abdul Vahap). Mehmet Sadık Aran (Sanan). «Azərbaycan Türk Kültür Dergisi», Ankara, 1972, sayı 205, s. 63-66.
28. A.V.Y. (Yurtsever Abdul Vahap). Hüseyin Cemal Yanar. «Azərbaycan Türk Kültür Dergisi», Ankara, 1974, sayı 210, s. 71-72.
29. Mehmet Sadık Aranın ardından. «Türk kultürü». Ankara, 1972, sayı 112, s. 59-62.
30. «Azərbaycan» Türk Kültür Dergisi. Ankara, 1991, sayı 278.
31. Nikipur Cabbarlı. Almas Yıldırımın mühacirət dövrü yaradıcılığı. Azərbaycan MEA-nın Xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası, 2002, №1-2. s. 166-175.
32. Nikipur Cabbarlı. Mühacirət poeziyasında azərbaycançılıq. Azərbaycan MEA-nın Xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası. 2003, №1-4. s. 184-192.
33. Nikipur Cabbarlı. Mustafə Teymur Ateşlinin poeziyasına dair. Ədəbiyyat Məcmuəsi (Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun əsərləri), XX cild, Bakı, 2007.s. 35-47.
34. Nikipur Cabbarlı. Məhəmmədsadiq Aranın həyat və yaradıcılığına dair. Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmi əsərləri (humanitar elmlər və pedaqogika seriyası). Naxçıvan, 2008, №4 (24), s. 80-84.
35. Nikipur Cabbarlı. Mühacir şair Alazan Baycan. Türk Dili və Edebiyatı Araşdırmaları Dergisi. İzmir Ege Üniversitesi, sayı/number: 18, Ocak, Haziran, 2010. s. 263-272.

К ПРОБЛЕМЕ ИЗУЧЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЭМИГРАНТСКОЙ ПОЭЗИИ

Н.М.ДЖАББАРЛЫ

РЕЗЮМЕ

В представленной статье в хронологической последовательности прослеживается история изучения азербайджанской эмигрантской поэзии. Автор отмечает, что вплоть до конца 80-х годов XX века в советском Азербайджане в силу идеологически – политических причин поэтическое наследие наших соотечественников было запрещено и поэтому долгое время оставалось вне научного обихода. Впервые оно получило объективную оценку со стороны выдающихся и видных представителей самой эмигрантской литературной критики, таких, как М.Э.Расулзаде, М.Б.Магомедзаде, А.Джафароглу, Л.Эльсевер, Алптекин, А.Юрдсевер, А.Гараджа.

Автор подчеркивает, что начиная с конца 1980-начала1990-х гг. начинается новый этап в исследовании азербайджанской эмигрантской литературы, в том числе и поэзии. С этой целью им привлекаются и анализируются труды Б.Набиева, Н.Алекперли, А.Араза, посвященные вышеуказанной теме, написанные в отмеченный период. В статье делается вывод, что нынешний уровень изученности эмигрантской поэзии нельзя считать удовлетворительным и обосновывается необходимость в дальнейших ее исследованиях.

Ключевые слова: эмиграция, поэзия, литературная критика, история литературы, исследование

STUDY CIRCUMSTANCE OF THE AZERBAIJAN EMIGRATION POETRY

N.M.CABBARLI

SUMMARY

Chronologically study circumstance of the Azerbaijan emigration poetry is pursued and there is a consequence expressed that, by the end of 1980s due to restriction on ideological and political view in the soviet Azerbaijan this literary treasure that was out of scientific circulation was evaluated by famous figures of emigration literary criticism such as M.A.Rasulzadeh, M.B.Mahammadzadeh, A.Jafaroghlu, L.Elsevar, Alptakin, A.Yurdsevar, A.Garajah.

The author of the paper who is emphasizing the new stage of emigration literature of Azerbaijan including start of a new stage in study of the poetry from the late 1980s up to early 1990s on words, analyses the researches done by B.Nabiyev, N.Alakbarli, A.Aras as noteworthy ones. There is a such concluding consideration in the paper that the present study level of the Azerbaijan emigration literature can't be considered satisfactory and new researches are required in this direction.

Key words: emigration, poetry, literary, criticism, history of literature, research